

ÖTÜKEN YİŞ BAHSİNE İLAVE: VARENGLERİN YOLUNDAKİ RUSYA DAĞLARI

Osman Karatay*

Özet

İskandinavya'dan Karadeniz'e gelen Varenglerin yolunu tarif eden 10. yy'dan bir Bizans kaynağı, Batı Rusya'da hafif yükseltiler dışında dağlık olmasının sözkonusu olmadığını bildiğimiz bir bölgede dağlardan bahsetmektedir. Buranın şimdiki Smolensk kenti yakınlarındaki Valday Tepeleri bölgesi olduğunu tabmin ediyoruz. Bu önemli ve ormanlık bölgeden dört büyük nehir, İdil, Dnyeper, Batı Dvina ve Lovat kaynaklarını alırlar. Burada bir dil meselesiyle karşı karşıyayız. Doğu Slavları da diğer pek çok millet gibi hem dağ, hem de ormanı aynı kelime ile (burada gora) adlandıryorlardı. Bu, Türklerin erken kayıtlarında karşımıza çıkan Ötüken Yiş kullanımına benzetmektedir. Yiş kelimesi aslında 'orman' anlamına gelmektedir, fakat Ötüken ile birlikte kullanıldığı durumlarda 'memleket' manasını vermekte, başka durumlarda da çoğunlukla 'dağ' anlamına gelmektedir. Gora kelimesi tüm Slav dillerinde 'dağ', Bulgarca'da ise 'orman' demektir. Bu iki kullanımın bir araya geldiği bazı kökler mevcut olmalıdır. Burada incelenen örnekte Doğu Slavlarının erken dönem dilinde bu durumla ilgili muhtabız.

Anahtar Kelimeler: Varengler, Erken Ruslar, Slavca, anlambilim, dağ-orman anlam ilişkisi.

“Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur”

Eski bir Türk

Orhun yazıtlarında geçen Ötüken Yiş, Göktürk (551-742) ve halefi Büyük Uygur (742-840) devletlerinin kalbgağı idi. Bu makalede yapılması sözkonusu ilave, Ötüken Yiş ile ilgili süregelen tartışmalara değil, Orhon yazıtları ve diğer bazı eski Türk eserlerinde geçen *yış* kelimesiyle ilgili yenilerde yayınlanmış bir makalemizedir.¹ Süregelen tartışmaların ulaştığı noktayla ilgili bazı tartışmalar belirtilen makalede yapılmıştır. Son dönemde bu konudaki en toplayıcı çalışmayı Prof. O. Fikri Sertkaya yapmış, birinci el kaynaklarda 24 yerde geçen

* Y. Doç. Dr. Osman Karatay, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Bornova - İzmir. karatay.osman@gmail.com

¹ Karatay, O., Ötüken Yiş: Dağ, Orman ve Ülke, *Omeljan Pritsak Armağanı*, yay. M. Alpargu - Y. Öztürk, Sakarya, 2007, s.131-139.

ve halen doğudaki beş Türk lehçesinde (Yakut, Hakas, Şor, Teleüt ve Kırgız) yaşayan *yış* kelimesini incelemiştir.² Sertkaya, O. N. Tuna'nın Sümerce *giş* "ağaç" ile Türkçe *yış* "orman" arasında kurduğu ilgiyi³ alıntılar ve takdir eder, ancak incelemesinde kullanmaz. Ötüken'in yeri konusundaki en yeni çalışmayı E. Aydın yapmış ve geniş bir kaynakça ve yazıtlardaki bilgilerin dikkatli bir incelemesi ile konu üzerinde yeni önerilerde bulunmuştur.⁴ Buradaki tartışma aslında Ötüken'in ne olduğudur: Orman, yükselti veya memleket. Eski kaynaklarda Ötüken dışında başka yerler için de *yış* kullanılır. Bahsedilen çalışmamızda, kelimenin esas anlamını tespitte bize en fazla yardımcı olan da bu anlam çeşni olmuştur. Bizim sonuçlarımıza göre, Ötüken özelinde bu kelime "memleket" anlamıyla kullanılmıştır.

Avrasya dillerinin üstünkörü bir lûgat incelemesi yukarıda belirtilen üç anlamdaki kelimelerin pek çok dilde aynı veya sesçe alakalı olduğunu göstermektedir: Türk *korum* "kayalık", *koru*, *kara*; Türk *ör* "dağ" (~ *or* "yüksek"), *orman*, *yer*, *yöre*; Macar *orr* "doruk", *erdő* "orman", *ország* "memleket"; Moğol *oruy*, *orbun* "dağ", *oron* "memleket"; Tunguz (Evenki) *ure* "dağ", *hur* "orman"; Slav. *gora* "dağ", *gora* (Bulgarca) "orman"; Yunan *oros* "dağ", *hora* "memleket", vb.⁵ Buradaki anlambilimsel zincir daha uzundur fakat burada sadece incelediğimiz üç öge tarafından işaret edilen gerçeğe ihtiyacımız olduğundan, böylece kısıtlanmıştır. Özünde "orman" anlamına gelen ve mezkûr Sümerce kelime ile ilgisi kuşkusuz olan *yış*, Avrasya veya belki dünya çapındaki bir anlambilimsel zincir kaidesine uyarak, Ötüken örneğinde memleket ve diğer bazı durumlarda da "dağ" anlamında kullanılmıştır.

10. yy'ın yazar imparatoru Konstantinos Porphyrogenitus, çevredeki halkları tanıtmak için yazdığı ünlü eseri *De Administrando Imperio*'nun Ruslara (Rus devletini kuran Vikinglere)⁶ hasredilmiş 9 Bölüm'ünün başında şöyle der:

² Sertkaya, Osman F., "Yis (Yış?)/Yis'/Yis/Yış Kelimesi ve Akraları Üzerine", S. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (A. B. Ercilasun Armağanı), No 13 (Bahar 2003), s.1-10.

³ Tuna, Osman N., *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi*, Ankara, 1990, s.7.

⁴ Aydın, Erhan, "Ötüken Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies*, Cilt 2/4 (Güz 2007), s.1262-1269.

⁵ Prof. Plamen Tzvetkov'un verdiği ilhamla başladığımız anlambilim araştırmamızın ilk sonuçlarını *İran ile Turan: Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu* (Ankara, 2003) adlı kitabımızda (s.200-202), biraz daha genişletilmişini ise yukarıda geçen makalede (s.136), ardından "Balık 'Kent' Kelimesinin Kökeni ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım" (1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) *Bildirileri*, yay. A. Özkan - S. Turan, Isparta, 2008, s.351-352) başlıklı makalemizde yayınladık. İşbu çalışmada sadece Yunancadaki kelimeler yenidir.

⁶ İsveç'ten gelen muhtemelen Rus adlı kabileye mensup savaşı-tüccarlar Doğu Slavlarını hâkimiyetlerine alarak Hazar siyasi geleneği gölgesinde devletleşmişler ve kısa bir süre sonra kendilerinden yüzlerce kat kalabalık olan Slavlar arasında eriyerek kimliklerini kaybetmişlerdir. Rus ismi onlardan kalmıştır. Bu kuzeylilere, Batıdaki Viking kelimesine nazır olarak Vareng de denilir. Türkçedeki tek Rusya tarihi olan A. N. Kurat'ın kitabında, *Rusya Tarihi*, 3. baskı, Ankara, 1993, s.15-17, bu konu hızlı geçer. En önemli çalışmalardan biri olan Pritsak'ın makalesi ise Türkçeye çevrilmiştir: "Rusların Kökeni", çev. M. Bilal Çelik, *Omeljan Pritsak Armağanı*, yay. M. Alparğu - Y. Öztürk, Sakarya, 2007, s.41-65. Belki Vareng kelimesinin "savaşı tüccar" anlamından (Cross, S. H., "The Scandinavian Infiltration into Early Russia", *Speculum*, XXI/4, Oct. 1946, s.511) ilham alan Pritsak onları etnik değil ticari bir birlik olarak görmektedir. Önemli incelemeler olarak bkz. Vernadsky, George, *A History of Russia -1-: Ancient Russia*, New Haven, 1946, s.261-286; Sovyet fikriyatına uygun olarak Viking kuramına şiddetle

"Dış Rusya'dan⁷ İstanbul'a inen monoxylalar,⁸ Rus prensi İgor'un⁹ oğlu Svyatoslav'ın¹⁰ tahtının bulunduğu Novgorod'dan¹¹ diğerleri ise Smolensk¹² kentinden, Teliutza¹³ ve Çernigov'dan¹⁴ ve Vişegrad'dandır¹⁵. Tüm bunlar Dnyeper nehri üzerinden gelir ve Sambatas¹⁶ da adlanan Kiev kentinde toplanırlar. Onların Slav haraç vericileri olan Kriviçler¹⁷ ve Lenzanenler¹⁸ ve Slav bölgelerinin geri kalanı, 'monokhila'ları kendi dağlarında kış vaktinde keserler ve hazırladıkları zaman, bahar yaklaşırken ve buzlar erirken, bunları yakındaki göllere getirirler. Ve bu göller Dnyeper nehrine bağlantılı olduğundan, oradan bu aynı ırmağa girerler ve Kiev'e gelirler ve gemileri bitirilmek üzere kıyıya çekerler ve Ruslara satarlar. Ruslar sadece bu tekneleri alırlar, kürekler,

karşı çıkmakla birlikte, yeri geldiğinde kaynaklara uyarak bahsetmek zorunda kalan Grekov, Boris, Kiev Rus, Moscow, 1959, özl. s.596-607; Dolukhanov, Pavel M., *The Early Slavs: Eastern Europe from the Initial settlement to the Kievan Rus*, London - New York, 1996, s.171-197; Franklin, Simon - Shepard, Jonathan, *The Emergence of Rus 750-1200*, London - New York, 1996, s.3-111; En ayrıntılı ve yeni çalışma olarak da Duczko, Wladyslaw, *Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*, Leiden-Boston, 2004.

⁷ Kiev bölgesinin haricinde (ve kuzeyinde) kalan, Novgorod'a kadar uzanan Rus arazisi. Bkz. Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio. Vol.II: Commentary*, yay. F. Dvornik - R. J. H. Jenkins - B. Lewis - Gy. Moravcsik - D. Obolensky - S. Runciman, London, 1962 (Bundan sonra DAI-Commentary, burada alıntılanan yerler D. Obolensky tarafından yazılmıştır), s.25-26. Bu tabirin Türk kökleri hakkında ve konuyla ilgili geniş ve karşılaştırmalı bir inceleme olarak bkz. Pritsak, Omeljan, "Where was Constantine's Inner Rus'?", *Harvard Ukrainian Studies*, VII (1983), s.555-567. Ancak o İç Rus'u yukarı İdil boyunda, Rostov etrafındaki bölge olarak görür ve tüm Baltık'tan Karadeniz'e Vareng yolunu Dış Rusya yapar (s.564-566).

⁸ Kelimeye bakılırsa tek parça ağaçtan oyulan büyük kayık. Irmaklardaki ulaşım ve tüm denizlerdeki savaş bunlarla yapılırdı. Bu kayığın Eski Rus veya Slav dilindeki adı bilinmiyor. Obolensky'nin açıklamaları için bkz. DAI-Commentary, s.23-25.

⁹ Bu eser yazılmadan birkaç yıl önce, 945 yılında ölen Kiev knezi. Bu şehri ilk kez ele geçiren ve Rus devletinin temelini atan Rurik'in oğludur.

¹⁰ 10. yy ortalarının ünlü Kiev knezi. Tam saltanatı 962-972. Tamamen bir göçebe hükümdar gibi yaşıyordu ve sürekli savaşıyordu. Hazar'ı ortadan kaldıran darbeyi vurmuş, İdil Bulgar'ı mahvetmiş, Tuna Bulgar'ı çöktürmüş, en sonunda Peçeneklerce öldürülmüştür.

¹¹ İlmen gölünün kenarında, Volxov nehri üzerinde bulunan (Velikiy) Novgorod. Metinde *Νεμογαρόδας*, düzeltme *Novogardas*. Eski İskandinav destanlarında *Hólmgarjǫr* olarak geçerken (DAI-Commentary, s.26-27), Slavca isim bunun çevirisidir.

¹² Dnyeper nehrinin üst boylarında, Rusya sınırları içerisinde yer alan kent. Metinde *Μιλινίσκαν*. Başta çeşitli sebeplerle açıklanan bir Σ kaybı vardır (DAI-Commentary, s.29-30).

¹³ Metinde *Τελιούτζαν*. Şimdiki Lyubeç'le özdeşlenir (DAI-Commentary, s.30). Ukrayna'ya bağlı, Kiev'in tam kuzeyinde, Akusya sınırında, turizmi ile ünlü küçük bir kasaba.

¹⁴ Metinde *Τζερνιγωβαν*. Şimdiki Çernihiv, Rusçada Çernigov. Ukrayna sınırlarında, Kiev'in hemen kuzeydoğusunda, Dnyeper'e dökülen Desna nehri üzerinde bulunan bir kent (DAI-Commentary, s.30-31).

¹⁵ Metinde *Βουσεγροδέ*. Vişhorod, Rusçada Vişgorod. Kiev yakınlarında, ırmak boyunca hemen yukarıda, şimdi buranın uydukeni olan, kilisesiyle ünlü eski bir şehir (DAI-Commentary, s.31).

¹⁶ Muhtemelen Büyük Bulgar hükümdarı Kubrat Han'ın kardeşi Şam Bat'ın isminden gelmektedir. Kiev'in gerçek kurucusu olan ve kent haline getiren kimsedir. Kimi açıklamalar bu kelimeye, o mahaldeki diğer bazı yer adlarıyla birlikte, İbrani kökleri arar. Brutzkus Türkçeye de çevrilen ünlü makalesinde (Brutzkus, J., "The Khazar Origin of Ancient Kiev", *Slavonic and East European Review*, III/1 (1944), pp.108-124) burayı Hazar'a bağlamıştır.

¹⁷ Metinde *Κριβηταινοί* ve *Κριβητζών*. Bunlar (Rus *Кривичи*) eski Rus yıllıklarında Smolensk bölgesinin ahalisi olarak geçerler. Bkz. *Povest' vremennix let po Lavrent'evskoy letopisi*, yay. D. S. Lihaçev - B. A. Romanov, Moskva, 1950 (Bundan sonra *Povest'*), s.209, 211, 214, 215, 230, 282 vd.; Yücel, Mualla U., *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Ankara, 2007, s.82, 85, 87, 88, 100, 108, 155, vd.). En eski ve istikrarlı Doğu Slav kabilelerinden biridir (DAI-Commentary, s.34). Aşağı bkz.

¹⁸ Metinde *Λενζανήνο*. Leh asıllı bir kabile olduğu sanılıyor (DAI-Commentary, s.34-35). Aşağı bkz.

*ıskarmozlar ve eski monokhıllarından söktükleri diğer takımlarla donatırlar; böylece hazır hale getirirler.”*¹⁹

Burada verilen bilgi vazıhtır. Tek sorun Slavların dağlarda (*ópn*) ağaç kesmesiyle ilgili gözüktüyor. Bilhassa *Kriviç* ve *Lenzanen*lerin memleketi olmak üzere, onların yaşadığı yerlerde dağ bulunmaz. Bir yerlerde küçük dağlar varsa eğer, yanbaşlarında kolayca bulabilecekleri ormanlar varken, Slavlar neden ağaç kesmek için oralara çıkmayı tercih ediyorlardı? Çok ağır oldukları kesin olan kayıkların yokuş aşağı kaydırmak düz yüzeyde sürüklemekten elbette daha kolaydır. Öte yandan, bunların öyle sürüklenmeyecek kadar büyük olmadıkları anlaşılıyor. Zira Rus' savaşıları gerektiğinde kayıklarını sırtlarına yükleniyorlardı: *"Böylece sırtlarında biraz monoxylaları, biraz da yüklerini taşıyarak barajın karşı tarafına taşırlar."*²⁰ Üstelik bunlar, DAI'de belirtildiği gibi süslenmiş, aksamı eklenmiş, ağırlaşmış kayıklardır.²¹ Her halükarda, dağdan kayıklık odun kesilmesi rahatsız edici bir haber olarak duruyor.

Novgorod'dan güneye inenlerin kayıklar değil, Ruslar olması lazım gelir. Zaten Novgorod'dan kayık getirebilselerdi, daha aşağılarda Slavlardan satın almazlardı. Smolensk'ten berisi ise Dnyeper nehridir ve artık, kimi çağlayanları aşmak dışında Karadeniz'e kadar fiziki bir zorluk yoktur. Baltık'tan giriş yapıldığında Smolensk yakınlarında Dnyeper'in üst akıntılarında 140 km kadar yaklaşıyordu. Yolculuğu en başından alırsak şu şekilde yapıyordu: Finlandiya körfezinde, bugün Petersburg'un bulunduğu yere dökülen Neva nehrine girilerek Ladoga gölüne geçiliyordu. Oradan Volkhov nehrinden gidilerek İl'men gölüne giriliyordu. İl'men'e dökülen Lovat' nehri boyunca uzun süre güneye gidiliyor ve Dnyeper'e doğru yaklaşıyordu. Lovat' nehrinden kara üzerinden Daugava nehrine (Batı Dvina) geçip oradan Dnyeper'e atlayınca, karada yürüme mesafesi iyice azalıyordu²² (Bugün Daugava ile Dnyeper bir kanal ile bağlıdır). Lovat', Daugava ve Dnyeper'in bu derece birbirine yaklaştığı nokta, aynı zamanda İdil nehrinin de kaynadığı yer olan Valday tepeleridir. Konstantinos'un bahsettiği kayık yapılan dağlar, eğer bir yükseklikten bahsediyorsa, en yüksek noktası 343 m. olan bu tepelerdir ki, çok geniş bir alanı kapladıklarını düşünürsek, buranın yükselti olarak algılanması bile zordur. Kaldı ki, Valday tepelerine eski Ruslar "Oka Ormanı" (*Okovskiy Les*) diyorlardı.²³

¹⁹ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, yay. Gy. Moravcsik - R. J. H. Jenkins, Washington, 1967 (bundan sonra DAI), s.57, 59.

²⁰ DAI, p.61.

²¹ Kuşkusuz bu Ruslar değişik vesilelerle değişik büyüklükte kayıklar kullanmışlardır. Bunları tek bir boyda tasnif için zorlanmaya gerek yoktur. Eski kaynaklarda geçen 50 ile 200 savaşıcı alır şeklindeki ifadeleri sorgulamak daha yerinde olabilir. Buradaki tarif açıktır ve karadan götürülebilen bir su aracının 50 kişi almasını dahi düşünmek zordur. Fırtınaya karşı hassasiyetleri ve açık denizlerin kullanılmaması da bu araçların çok küçük olduklarını göstermektedir.

²² (DAI-Commentary, s.31-32). Bu son cümle çağdaş insanın mantığına göredir. Rus ana vakaynamesi Vareng-Bizans yolunu ("*put' iz Varyag v Greki i iz Grek po Dnepru*"), Lovat' nehrinden Dnyeper'e atlayacak şekilde tarif eder: *Povest'*, s.207.

²³ *Povest'*, s.207.

Valday Tepeleri bölgesinde Kriviç kabilesi yaşıyordu. DAI'de geçen bu bilgi, belirtildiği gibi, Rus ana vakayinamesi tarafından desteklenir. Bunlar, Smolensk esas şehirleri olmak üzere İdil, Dnyeper ve Daugava'nın üst kısımlarını da içeren bütün bölgeyi kaplamakta idiler.²⁴ Yani ormandan kestikleri ağaçlarla kayık yapıp Ruslara satanlar bunlardı. Rus ana vakayinamesinde *Lenzanen* gibi bir kabileden bahsedilmez. Pritsak bunları Polyanlarla özdeşleştirir.²⁵ Bunlar büyük ihtimalle Bug ve Pripet'in yukarı boylarında, Polonya'nın doğu uçlarında yaşayan Leh asıllı bir kabiledir.²⁶ Bunların Valday tepeleri bölgesindeki tersanecilikle ilişkilerini kurmak zordur. Tıpkı Rusların Pripet bataklıkları gibi oldukça batıdaki bir bölgeden de Karadeniz'e geldiklerini düşünmek gibi. Ancak anlaşılan yaptıkları kayıkları Pripet üzerinden Kiev'e getirerek bir şekilde Ruslara satıyorlardı. Dolayısıyla Pripet bataklıkları ile Valday tepeleri arasında kalan geniş bölgede, Pripet nehri boyunca yaşayanlar da Konstantinos'un "diğer Slavlarını" oluşturuyor.

Valday tepelerinde belki *zopa* ~ *ópoç* "dağ" aramak mümkün olabilir ama herhalde *Lenzanen*lerin yaşadığı yerlerde bu sözkonusu olmasa gerektir. "Diğer Slavların" yaşadığı bölge Karpatları kuzeyden dolanıyor ama yine de arada çok büyük bir mesafe vardır ve bu sıradağlardan odun kesmeyi pek makul kılmaz. Kesseler de, müşterileri olan Ruslar 1000 km doğuda bulunuyorlardı.

Görünen tek ihtimal burada bir tercüme hatası veya eksiği ile karşı karşıya olduğumuzdur. Konstantinos buradaki bilgileri Vareng asıllı birinden almış gözüküyor.²⁷ Zira yer adlarının Varengçe karşılıklarını çok iyi veriyor. Bu arada Slavca isimleri de veriyor ve bu durum o dönemde Varenglerin Slavlaşmasının çoktan başlamış olduğu gerçeği (krş. İgor'un (< *Ingvarr*) oğlunun Slavca bir isim olan *Svyatoslav*'ı taşıması) ile birlikte bu bilgi kaynağının Slav dilini iyi bildiğini gösteriyor. Burada kimi Slavca kelimelerin

²⁴ *Povest'*, s.209. Öte yandan, Konstantinos'un eserini yazdığı günlerde bu bölgenin tam ortasında çoktan bir Vareng yerleşimi kurulmuştu (Smolensk yakınlarında şimdiki Gnezdovo). Bkz. Duczko, *Viking Rus*, s.155 vd., 187-188; Cross, *The Scandinavian Infiltration*, s.505. Başka küçük yerleşimlerin de olması akla geliyor. Buradaki halkı sadece Slav olarak görmek de yersizdir. Belki Slavlar gelmeden önce burada yaşayan Baltık ve Fin kabilelerinin kalıntıları da bölgede bulunmaktaydı. Litvanların bir dönem Orta Dnyeper boylarına kadar yaygın oldukları fikirleri vardır. Bir Fin kabilesi olan ve bugün birkaç yüz tane konuşanı kalan Vodlar da Novgorod Vareng devletiyle birlikte hareket ediyorlardı. Bkz. Matthews, W. K., "Medieval Baltic Tribes", *American Slavic and East European Review*, VIII/2 (April 1949), s.129, 134, 135; Vernadsky, *Ancient Russia*, s.228-239; Dolukhanov, *Early Slavs*, s.137-170.

²⁵ Pritsak, "Where was Constantine's Inner Rus'?", s.555. Bugün aynı halka Leh ve Polonyalı dememiz gibi birşey olmalı.

²⁶ *DAI-Commentary*, s.35. Bu kelime Obolensky'nin belirttiği gibi Lehlerin ismini (örn. krş. Macar *Lengyel*, Litvan *Lenkai* "Leh") görür isek, Rus ana vakayinamesinde geçen Lehlerle ilgili bir haber bu bapta ilginç olacaktır. Zira Tuna boylarındayken Ulahların (bundan eski German kabilelerini anlamalıyız) saldırısına uğrayan bir kısım Slav Vistül boylarına çekiliyor ve orada *Leh* (*Lyax*) adını alıyor. *Povest'*, s.207. Başka hiçbir eski kaynaktan geçmeyen bu isim, Mesudî de anılıyor gibidir. Çok değişik kolları ayrılan kalabalık bir millet olan Rusların en kalabalık olanları *Lav.zâ.âne* denilenlerdir (Mesudî, *Murûc ez-Zeheb* (*Altın Bozkırlar*), ed. D. A. Batur, İstanbul, 2004, s.75; Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. baskı, Ankara, 1998, s.49). Burada ikinci harf olması beklenen ü sonraki istinsahlarda ı harfine kalbolmuş gözükmemektedir.

²⁷ *DAI-Commentary*, s.19, 27.

Bizans kaynaklarına geçişini irdeleyenler bir Güney Slav etkisi veya aracılığına işaret ediyorlar.²⁸ Ben burada Vareng elçisi/ziyaretçisi/işbirlikçisi ile Bizans sarayı arasındaki iletişim dilinin Slavca olduğunu anlıyorum. Vareng adam Doğu Slavcası ile konuşuyordu, onu iyi bildiği Güney Slav (en yüksek ihtimalle Makedonya veya Bulgaristanlı) dili sayesinde rahat anlayan sarayın tercümanı ise Grekçeye çeviriyordu. Bulgar Slavcasında *gora*'nın ne zamandan beri "dağ" anlamında kullanıldığını bilmiyoruz ancak çok eski bir tarihe gidiyor olmalı, zira bütün Slav dillerinin aksine bugün Bulgarcada *gora* kelimesi hiçbir şekilde yükseklik ifade etmez. Lakin Bulgaristanlı çevirmen Doğu Slav dilinde *gora*'nın "dağ" anlamına geldiğini biliyordu; Vareng(ler) konuşurken bu kelimeyi kullandılar. O da beklediği Ortak Slavca *les* "orman" kelimesi²⁹ yerine *gora*'yı duyunca, aslında bilgisi yüzünden yanıldı ve Grekçeye bunu "dağ" olarak çevirdi. Yani aslında o dönemde *gora* kelimesi Doğu Slavcasında da, en azından günlük dilde, "orman" anlamıyla kullanılıyordu.

Bulgar Slavcası bu kelimenin tarihine belki bir yer adı ışık tutabilir. Buradaki Slavların bu kelimeyi "dağ" anlamından ne zaman çıkardıklarının tarihini belirlemek zor gözüküyor. Balkan silsilesinin hemen kuzeyindeki bölgeyi anlatan *Zagora* ("Dağ ardı"; Türk *Zağra*) kelimesi 8. yy başında geçmektedir.³⁰ Hemen yukarıda, Tuna'nın kuzeyinde *Transilvanya* = *Erdel* "Orman ardı" örneği olmakla birlikte, *Zagora*'nın güneyinde Balkan silsilesinin bulunması kelimenin anlamının "dağ ardı" olmasını akla getiriyor. Fakat burası güneyde, Trakya'da bulunan Bizanslılara göre "dağ ardı"dır; Slavlar ve Bulgarlar buraya ya Deliorman'a kıyasla "orman ardı" diyecekler, ya da Balkan dağlarına bakarak "dağ önü" diyeceklerdir. Bu son biçim pek kullanılmaz; *prigora* örneği azdır: Hır. *Prigorja*, Slov. *Pregarje*, Rus. *Prigor'yevka*. Bunlar küçük yerleşimlerdir. *Pri* "ön" edatı daha çok ırmaklarla ve göllerle birlikte kullanılır.³¹ Bugün, kullanılmayan ama söylenmesi kâğıt üzerinde mümkün olan *Pribalkan* ifadesi bütün Slav dilliler için Bulgaristan'ın kuzey yarısını ifade edecektir. Eğer *Zagora* bölgesinin ismi Grekçeden çeviri değilse, anlayacağımız şey buradaki Slavların daha göçtükleri günlerde bile (6. yy sonları, en azından 9. yy'dan beri) ormana *gora* demeleridir, çünkü *Zagora/Zağra* bölgesi Deliorman'ın arkasında kalan bölgedir. Aşağı Tuna Slavlarının en yakın akrabalarının Karpat ardı Slavları, yani şimdiki Ukrayınlerin ataları olduğunu düşünürsek, Konstantinos'un eserini yazdığı günlerde Dnyeper boylarında da orman için *gora*'nın kullanıldığını varsayabiliriz. Bu sadece bir tahmindir.

O dönemin dilinde bu iki kavramın birbiriyle ilişkili olduğunu kaydeden Obolensky de aynı noktaya geliyor ve Doğu Slavcasında (o *Eski Rusça* diyor) *gora*'nın hem "dağ", hem de "kuru arazi" (sulu olmayan) anlamına geldiğini

²⁸ Örneğin bizzat Svyatoslav'ın isminin yazılışı. Bkz. *DAI-Commentary*, s.27.

²⁹ Fasmer, Maks, *Etimologičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka*, Tom II (E-Muj), Moskva 1986, s.485. Bütün Slav dillerinde kullanılır ve Hint-Avrupalı akrabaları da çoktur.

³⁰ Zlatarski, Vasil, *Istoriya na bilgarskata dirjava prez srednite vekove*, C.I, Sofya 1927, s.231.

³¹ Bizanslılar bile Balkan dağları ile Tuna arasındaki bölgeyi Tuna'ya göre Paristrion ("Tuna boyu/önü") olarak adlandırmışlardır (Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, 4. baskı, Ankara, 1995, s.288'deki harita), ancak bunun 10. yy'daki kasıtlı bir tercih olduğu belli oluyor.

belirtiyor (Ben bu ikincisinden Türkçe *karayı* anlıyorum). Ancak buradan "orman" anlamına atlamadan, yazarın ormanı yanlış yorumlayıp dağ yaptığını söylüyor.³² Onun böyle yanlış yorumladığını düşünmeye gerek yoktur. Yukarıdaki pek çok örnekte görüldüğü gibi, dağ, orman ve memleket anlamları bir küme teşkil ediyorlar ve/veya bu kümedeki kelimeler aynı kökenden geliyor. Hangisinin öncelikli bir dilsel gelişme olduğu önemli değil. Bütün Slav dillilerinin dağ olarak kullandığı kelime Bulgarcada orman olarak bulunuyorsa, aynı anlamsal zihniyet burada da var demektir. Sözlükler böyle bir şeye -şimdilik- doğrudan delil sunmuyor ama bizzat Rusçada bunun izleri var gibidir. Rusçanın kökenbilim sözlüğünü hazırlayan Fasmer, *gora*'yı anlatırken Eski Prus *garian* "ağaç" ve Litvan *girià* "orman" kelimelerine gönderme yapar.³³ Bu iki kelime Slavca *gora* ile kökteş ise ki, başka türüsü gözüküyor, sorun tümünden çözülmüş demektir. İmparator 7. Konstantinos'un Vareng habercilerle konuştuğu günlerde, bu kelime Eski Doğu Slav dilinde 'orman' anlamıyla da hâlâ kullanılıyordu ama bugünkü *yış* kelimesini koruyan Doğu Türk lehçelerinde görüldüğü gibi, hafif de olsa bir yükseklik vurgusu vardı. Biz bile bugün bu vurguyu "Dağa odun kesmeye gitti" ifadesinde yapıyoruz. Ormanın düzlükte olması bizim ifademizi değiştirmiyor.

Aslında *Povest*'teki haberler bu konuya ışık tutmaktadır. Şöyle ki, Slavlar gittikleri yere göre isim alırlar. Yukarıda anlatılan Lehler, Polonya'da anlaşılan düz ovaya yerleştikleri için *Polyak* adını almışlardır (*polye* Slav dillerinde "ova, yazı, düzlük" demektir). Bunlar Orta Dnyeper boylarına, Kiev'in kurulacağı bölgeye geldiklerinde *Polyan* oluyorlar. Aynı kafileden olup ormanlık bölgeye yerleşenler ise *Drevlyan* haline geliyor³⁴ ("ağaç halkı, orman halkı"; krş. Daha önce aynı bölgede yaşayan Türk *Ağaçeri* boyu). *Povest*'in yazarı, Kiev'in bulunduğu yerdeki tepeliklerden daima *gora* diye bahseder. Üstelik burası,

³² DAI-Commentary, s.36.

³³ Fasmer, *Etimologičeskiy Slovar*, s.438.

³⁴ *Povest*, s.207; Yücel, *İlk Rus Yıllıkları*, s.79. Bu ad koyma açıklaması ile Kiev çevresinde onların yaşadığı yerlerle ilgili tarifleri ("ormanlar ve tepeler") çelişkili bulan Duczko, Kiev Rus'un eksik bilinen geçmişi için suni bir imalat yapıldığı düşüncesindedir. Alıntı ise Batı Slavlarının bir devletinden - Polonya- yapılmaktadır (Duczko, *Viking Rus*, s.209). Buna katılmak mümkün değildir. *Povest*' yazarının erken dönemlerle ilgili bilgi ve hele zaman bilgisi eksiği her yerde kendisini gösteriyor, ancak vakayı bu şekilde kabul ettiğimizde ortaya çıkacak boşluğu bir biçimde açıklamalıyız. Kendisi Kievli olan Nestor, zaman bilgisinden emin olmasa, hatta çokluk bilgisi Bizans kaynaklarından aparsa da, oranın en azından etnik geleneklerini biliyor olmalıydı. Kiev'de Slavlar yaşıyor idiyse ve bütün Slavların bir ismi var ise, onların da ismi olmalıydı. *Povest*'in yazarı sıraladığı bir düzineden fazla Slav kabilesi içinde Kiev bölgesine Polyanları yerleştirmekte çok fazla ısrarcı davranıyor ve kendi zamanında dahi bunların orada yaşadıklarını belirtiyor. Emin olunmayan veya sonradan üretilen bilgide bu ısrarı bekleyemeyiz. Ayrıca, eğer Kiev Rus devleti için meşru bir geçmiş inşa edilecekse, bunun kaynağı devletini Kiev Rusya'sından en az yüzyıl sonra kurmuş olan Polonya olamazdı herhalde. Ayrıca Nestor'un yaşadığı günlerde Polonya'nın öyle çok özenilecek bir ihtişamı da yoktu. Sorun Duczko'nun eski Slav kabile yapılanmasını buradaki teşhiste göz ardı etmesidir. Slav kabileleri soysal değil, yerel birlikteliklerdi. *Polyak* ile *Polyan* aynı içeriğin iki farklı ifadesidir. Birinci biçimi Rusya'da kullanımdan düşmüştür. Bu Slavlar gerçekten *Polyak* topluluğundan geliyorsa, bir süre daha bu ismi koruyacaklardır, ancak "yerleştikleri yere göre isim aldıklarından", etnik bir yükü olmayan bu isim zamanla terk edilecek, yeni bir isim alınacaktır. Elimizdeki örnekte Polyanların aldığı yeni isim artık Rus olmuştur. Vernadsky ise, *Ancient Russia*, s.314, 323, onları Ostrogot ve Vizigotlarla (Terving ve Greuting) karşılaştırır ve konularını aynılaştırır.

hikâyeye göre, şehir kurulmadan önce ve kurulduğu sıralarda oldukça yoğun bir ormana sahiptir.³⁵ O kadar ki, vergi almaya gelen Hazarlar onların memleketini "dağdaki orman" diye tarif ederler.³⁶ Fakat bunların hiçbiri Polyan adının değiştirilmesi için yeterli olmuyor. Burada değişikliğe direnen unsur hangisidir? Gittikleri yere göre isim alan ve kemikleşmiş bir etnik yapıyı temsil etmeyen Polyanlar mı, yoksa etraftaki araziden, daha doğrusu "Polyakların" geldiği yerden fazla farkı olmayan Kiev yöresi mi? Bu bölgede hiçbir şekilde ormansızlık düşünemeyeceğimize göre, Polyan ile Drevlyan'ın farkını ancak ırmağa uzaklıkla tarif edebiliriz. Açık alanda, 'anayol' üzerinde, ırmağa yakın yerlerde oturanlar 'Ovalı', içerilerde, ücra noktalarda yaşayanlar ise 'Ormanlı' idiler. Gora kelimesini Derevo 'ağaç' ve les'ten "orman, koru" ayıran o hafif yükseklik vurgusu sebebiyle de bu bölgede Goranlar görmüyoruz.

Abstract

A Byzantine source from the X century (De Administrando Imperio), by telling about how the Nordic Varengs used to come to Black Sea, mentions some mountains in Western Russia, which is only a flat plain with rare heightnesses that cannot be classified as mountain. The mentioned region seems to be the Valdai hills around the western Russian city Smolensk, from where stems the great rivers Volga, Dnieper, Western Dvina and Lovat'. Here is a philological question: Early Slavs called both forest and mountain as gora, as done by many other nations, and as it is the case with the Early Turkic place name Ötüken Yısb. The second word originally means 'forest', but in the Ötüken case it is simply 'land', while in majority of cases it defines 'mountains'. The word gora means 'mountain' in all Slavic languages, and 'forest' in Bulgarian. There should be some roots, where these two usages come together. This is reflected in the language of Early Medieval Eastern Slavs.

Keywords: *Varangians, Early Rus', Slavic, semantics, semantical relation of mountain and forest.*

Kaynaklar

AYDIN, Erhan, "Ötüken Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies*, Cilt 2/4 (Güz 2007), s.1262-1269.

BRUTZKUS, J., "The Khazar Origin of Ancient Kiev", *Slavonic and East European Review*, III/1 (1944), pp.108-124.

Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio. Vol.II: Commentary*, yay. F. Dvornik - R. J. H. Jenkins - B. Lewis - Gy. Moravcsik - D. Obolensky - S. Runciman, London, 1962.

³⁵ Povest', s.209.

³⁶ Povest', s.212.

- Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, yay. Gy. Moravcsik - R. J. H. Jenkins, Washington, 1967.
- CROSS, S. H., "The Scandinavian Infiltration into Early Russia", *Speculum*, XXI/4 (Oct. 1946), s.505-514.
- DOLUKHANOV, Pavel M., *The Early Slavs: Eastern Europe from the Initial Settlement to the Kievan Rus*, London - New York, 1996.
- DUCZKO, Wladyslaw, *Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*, Leiden-Boston, 2004.
- FASMER, M., *Etimolojişkiy Slovar' Russkogo Yazıka*, Tom I (A-D), Moskva, 1986.
- FRANKLIN, Simon - Shepard, Jonathan, *The Emergence of Rus 750-1200*, London - New York, 1996.
- GREKOV, Boris, *Kiev Rus*, Moscow, 1959.
- KARATAY, O., *İran ile Turan: Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*, Ankara, 2003.
- , "Ötüken Yiş: Dağ, Orman ve Ülke", *Omeljan Pritsak Armağanı*, yay. M. Alpargu - Y. Öztürk, Sakarya, 2007, s.131-139.
- , "Balık 'Kent' Kelimesinin Kökeni ve Eski Türklerde Şehirciliğe Dilbilimsel Bir Yaklaşım" (1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (23-26 Ekim 2007) Bildirileri, yay. A. Özkan - S. Turan, Isparta, 2008, s.351-352.
- KURAT, Akdes N., *Rusya Tarihi*, 3. baskı, Ankara, 1993.
- MATTHEWS, W. K., "Medieval Baltic Tribes", *American Slavic and East European Review*, VIII/2 (April 1949), s.126-136.
- Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, ed. D. A. Batur, İstanbul, 2004.
- OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, 4. baskı, Ankara, 1995.
- Povest' vremennix let po Lavrent'evskoy letopisi*, yay. D. S. Lihachev - B. A. Romanov, Moskva, 1950.
- PRITSAK, Omeljan, "Where was Constantine's Inner Rus'?", *Harvard Ukrainian Studies*, VII (1983), s.555-567.
- , "Rusların Kökeni", çev. Bilal Çelik, *Omeljan Pritsak Armağanı*, yay. M. Alpargu - Y. Öztürk, Sakarya, 2007, s.41-65.
- SERTKAYA, Osman Fikri, "Yıs (Yiş?)/Yis¹/Yis/Yiş Kelimesi ve Akraları Üzerine", *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (A. B. Ercilasun Armağanı)*, No 13 (Bahar 2003), s.1-10.
- ŞEŞEN, Ramazan *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2nd ed., Ankara, 1998.
- TUNA, Osman Nedim, *Sümer ve Türk Dillerinin Târihî İlgisi*, Ankara, 1990.
- VERNADSKY, George, *A History of Russia -I-: Ancient Russia*, New Haven, 1946.
- YÜCEL, Mualla U., *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Ankara, 2007.
- ZLATARSKI, Vasil, *İstoriya na bılgarskata dirjava prez srednite vekove*, C.I, Sofya 1927.